

Негодяєва С.А. Інтенціональний аспект міфотворчості Леоніда Талалая / Антропология литературы: методологические аспекты проблемы : сб. науч. ст. В 3 ч. Ч. 2 / ГрГУ им. Я. Купалы; редкол.: Т.Е. Автухович (гл. ред.) [и др.]. – Гродно : ГрГУ, 2013, С.179-185.

Негодяєва С.А.,
кандидат філологічних наук,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка, Україна

Інтенціональний аспект міфотворчості Леоніда Талалая

Світоглядні коди: філософія, релігія, естетика та етика, культурологія, принципи народної моралі, особистий досвід – ті соціокультурні чинники, які беруть участь у формуванні феноменальності авторського міфу будь-якого твору як виду мистецтва, що відображає дійсність. Сучасний поняттєво-термінологічний інструментарій літературознавчої антропології потребує більш чіткої конкретизації та систематизації, ґрунтуючись на давніх терміносистемах, філософських та літературознавчих концептах. У зв'язку з цим поняття «літературна антропология» ставало й ставатиме дискусійним і новаторським, притягуючи до себе цілу низку традиційних і модерних дефініцій. Безперечним залишатиметься лише аксіома: ця теорія, у центрі якої є розгляд еволюції людини, повинна користуватись набором тих аналітичних інструментів, що базуються на використанні методів, які найяскравіше дають уявлення про обраний об'єкт (скажімо, герменевтичний, психоаналітичний, рецептивної естетики, наратології тощо).

Методологічною основою нашої розвідки ми обрали інтенціональний (спланований автором, усвідомлений ним) аспект теорії інтертексту, бо лише крізь призму збігу усвідомленого авторського та читацького світоглядів продовжується життя претекстів та зароджуються нові тексти й система «світ – текст – світ» (М. Зубрицька).

Інтертекстуальність – поняття постмодерністської текстології. І, оскільки, у цілому концепція інтертекстуальності за першооснову бере фундаментальну ідею некласичної філософії про активну роль соціокультурного середовища в процесі смислорозуміння й смислозародження, то доцільним буде говорити про інтертекстуальність як один із методологічних ракурсів досліджень антропологічної проблематики. Теоретико-методологічні засади нашого дослідження базуються на концепції М. Бахтіна про «діалогічність» текстів, спираються на теоретичний синтез ідей І. Арнольд, О. Астаф'єва, Ю. Барабаша, Р. Барта, Н. Беляєва, Г. Блума, П. Бухаркіна, П. Валері, Н. Владимірова, Е. Вулфа, М. Гловінського, М. Гольберга, Д. Дюришина, У. Еко, Ж. Женетта, О. Жолковського, М. Зубрицької, М. Ігнатенко, І. Ільїна, Н. Корабльової, Г. Косікова, Ю. Крістєвої, О. Куцевол, Ю. Левіна, Ю. Лотмана, В. Мельник, З. Мінц, М. Моклиці, А. Нямцу, М. Ріффатера, О. Ронена, І. Смирнова, М. Сороки,

Ф. де Сосюра, Т. Сюті, Ю. Тинянова, П. Торопа, В. Удалова, Н. Фатєєвої, М. Фуко, Г. Хими, Т. Чонка, Р. Якобсона, М. Ямпольського та інших.

«Розмитість» цієї теорії обумовлена розширенням самого поняття «прототекст» (на сьогодні це не лише художні тексти, а й літературно-критичні статті, твори інших видів мистецтва, світоглядні орієнтири суспільства, життєвий досвід автора тощо). Таким чином, тексти набувають нового смислового наповнення своєю взаємоспіввіднесеністю, знаходяться у загальному міжтекстовому просторі. Ця теорія спрямована на перетворення читача в літературного критика, теоретика й історика літератури, а літератури – у літературу для письменника. Багаторівневість твору розрахована на різний інтелектуальний рівень реципієнта, але в ньому міститься глибина, що може бути знайдена та повноцінно оцінена лише обізнаною людиною, інтелектуалом, «гравцем у бісер». Новітні концепції інтертекстуальності фактично заперечують діахронічну спрямованість літературного розвитку. Усі твори літератури розташовуються не в часі, а просторі універсальної бібліотеки (за Борхесом), взаємодіючи завдяки роботі читача, який здійснює самостійні «мандри» в цьому просторі.

Заявлений у анотації ракурс – біографія письменника та її проєкції в тексті як інтертекстні чинники – дали змогу нам по-новому розглянути творчість сучасного українського поета Леоніда Талалая, який, на жаль, помер 19 червня цього року.

Його лірика, безперечно, відповідає канонам модернізму та віддзеркалює процес трансформації модерної й постмодерної літератур, відкриває перспективи розвитку поезії перехідного періоду. За визначенням В. Базилевського, лірик виступав «думаючим серцем» української літератури.

Творчість Л. Талалая відображає важливі тенденції розвитку останніх десятиліть сучасної української літератури. І, не дивлячись на багатогранні критичні й літературознавчі аспекти вивчення доробку лірика Л. Новиченком, І. Дзюбою, Г. Сивоконем, Т. Салигою, А. Макаровим, М. Рябчуком, Л. Череватенком, В. Єршовим, А. Стефановським, С. Тельнюком, А. Митропольським, Г. Гордасевичем, С. Крижанівським, В. Оліфіренком, В. Базилевським, В. Моренцем, Я. Мельником, І. Прокоф'євим та іншими, поезія Л. Талалая продовжує продукувати нові дискусії.

До нашої уваги постала остання збірка поезій автора «Безпритульна течія: вибрані поезії» [5], видана в 2011 році за сприянням Міжнародного благодійного фонду «Україна 3000» у серії «Третє тисячоліття: українська поезія» у Чернівецькому видавництві «Букрек». До її складу, за задумом автора й рішенням фонду, увійшли як нові вірші, так і написані в попередні роки (зазначимо, що саме вони раніше припадали до кола наших наукових інтересів у ракурсі проблем інтертексту як провідного модусу авторської рецепції дійсності у творчості митця [3]).

Сучасний авторський міф Л. Талалая – це відкрита система, у якій співіснують процеси реконструкції старих концепцій людини та пошук нових. Г. Башляр, французький філософ, культуролог та літературознавець, аналізуючи поезику Вогню, писав замість післямови: «Мислитель говорить

людині, яка показує образи: «Що приховуєш ти від мене, коли показуєш ці образи? Той, хто показує, нічого не доводить. Той, хто доводить, відмовляється показувати».

Що яскравіший образ, то більше хвилює нас його двозначність, бо вона передає глибоку сутність.

Чесні люди хочуть, щоб образ був поверховим та ефемерним. Вода, яка тече по нерухомому піску і в якій відбивається далеке небо... Але і земля, і небо надають висхідного положення. Все, що підноситься до неба, містить потужні сили» [1, с. 141]. І ліричний суб'єкт в інтерпретації Л. Талалая будує свій концепт буття, відшукує власні шляхи до психологічного комфорту, виводить аксіому життя: людина щаслива лише в гармонії з оточенням та самим собою.

Аналізуючи доробок Леоніда Талалая, за мету даної роботи поставимо осмислення художньої специфіки інтенціонального аспекту інтертекстуальних модусів авторського міфу, пов'язаних із автобіографічною основою його творів.

Заявлений аспект дослідження, на нашу думку, поглибить літературну силуету автора, розкриє нові джерела генерування художніх образів шляхом збагачення ним асоціативного ряду як провідного чинника стильової манери поета, що презентує авторську концепцію світу і людини. І кінцевий результат сприйняття його тексту реципієнтом буде залежати від докладного порівняльного аналізу з власне претекстами, що дасть змогу побачити нові грані, реставрувати поезію в читацькому сприйнятті, стерти з нього позалітературні та позамистецькі штампи й кліше, сконцентруючи увагу на авторській обробці сюжетів, мотивів, образів, на творенні авторського міфу про дійсність.

В якості інтертекстуального чинника лірики заявленої збірки постає, перш за все, екзистенційне мовомислення, притаманне поетам-шістдесятникам, на рівні мотивів розчарованості, покинутості, самотності. І це виправдано, бо в літературному процесі Леонід Талалай опинився на початку 70-х років минулого століття, його талант почав розгортатись на тлі особистої трагедії (прихований біль за «понівечену молодість»: служба митця в ракетних військах, де він зазнав опромінення й довго хворів; хвилі арештів друзів, що захопили українську інтелігенцію у 60-70-ті роки ХХ століття; допити у відповідних службах Донецька, де автор очолював літоб'єднання до 1976 року; переїзд до Києва, у якому намагався знайти підтримку друзів). В. Базилевський, зараховуючи поета до пізніх шістдесятників, із особливим співчуттям відгукнувся про ситуацію, що сформувала стильову манеру митця: «ситуація, в якій опинилися пізні шістдесятники, і Талалай зокрема, виявилася пікантною, а пізніше – драматичною. Ставлення до них буде неоднозначне, доки календарна хвиля не змиє це покоління – ранніх і пізніх. Але гарна та чиста душевна поезія – це вже утвердження своєї позиції – поета, публіциста, літературного критика – Леоніда Талалая, який у класичних формах зміг відбити індивідуальне відчуття часу й простору» [6, с. 3].

Автобіографічна алюзія в поезіях письменника виступає в якості позначки ситуаційної моделі, з якою асоціативно співвідноситься текст із життєвим

досвідом творця. І слушним буде зауваження: щоб розкодувати філософський задум лірика, треба реципієнту володіти біографічними даними автора.

Роки життя письменника на Донбасі відгукнулися в доробку поета багатьма картинами. Так, автоалюзії віршів «Ще до випускного балу» [5, с. 60], «Біля підніжжя терикона» [5, с. 85-86] засуджують сучасну мовну політику в згаданому регіоні, і в державі зокрема, яка нівечила й нівечить, перш за все, молодь, руйнує націю, відроджує «гвинтиковий устрій» радянського простору: «Ще до випускного балу / згідно з циркуляром і статутом / нашу, українську, закривали, / нас у перспективні розпихали, / нас привчали – ще дітей – / не бути» [5, с. 60]. Донбас для поета – це не тільки географічне поняття, а й резонанс різноманітних реалій буття у кращих проявах душевних спогадів та переживань. Це і «калина біля двору», «синичка біля шиби», «покришений хліб біля старенького ліфту», і сніг, який «хоче замісти все, крім згадки про дитинство», «погляд гілки», «сміх малечі», ріка молодості – Сіверський Дінець, колодязь, степовий простір, вільний вітер, забруднена зона й тюремна зона.

Мотив тривоги за Донбас у творчості поета зливається воедино у любов до землі та працьовитого донбасівського народу, поняття життя і тління, народження й смерті, буттєвого бунту й примирення. Талалай – це не «регіональний киянин», бо йому боліло за майбутнє країни. Образ Донбасу – це частка душі, чинник особистості, і весь той донбасівський досвід, морально-етичні засади, багатюща і гідна історія Дикого поля, яскраві народні традиції, побут, земля, народ і його мова спродукували апокаліптичну картину-пересторогу занепаду нації: «... душа над степом закигиче, / постане в спогаді моїм / їдка амброзія і дим, / і чорний конус терикона, / де за колючим дротом зона / і циркулярка скавучить, / і як від пострілу вночі / із ночі вибігає мати, / в руці стискаючи ключі / від неіснуючої хати» [5, с. 85].

Окремої уваги заслуговує поема-балада «Маруся» [5, с. 218-225], її смисловий акцент близький до традицій ліричних пісень про вдову та соціальних заробітчанських пісень про трагічність шахтарської праці. Трагічність життя шахтарської вдови – це не поодинокі явище на Донбасі, це не тільки страждання багатьох Марій, це страждання матері-України за своїми синами, що кожного дня зустрічаються зі смертю заради «прометеїзму», а поетичне обрамлення – «Над степом шумить, як траса, / і вдень, і вночі шумить. / І в часу немає часу / зупинитися хоч на мить» відображає циклічність життя людини й стверджує народну тріаду, що завжди спрямована в майбутнє: «Життя-смерть-життя».

До інтертекстуальних включень, що мають автобіографічну основу, слід віднести поезії-присвяти. Присвята – це ключова вказівка, яка допомагає глибше зрозуміти мотиви, підтексти, засоби поетичної метамови. Скажімо, лірики «Обранці музи» [5, с. 48-49] (присвячена М. Слабошпицькому) та «Це осінь, друже, тиха, як вина...» [5, с. 266-267] (присвячена В. Базилевському) розкривають важку долю справжнього поетичного, вишуканого слова. Ці українські прозаїки, публіцисти, літературні критики для поета були не просто друзями, а і свічадами-двійниками. Їх творчість суголосна із листком, «що рветься сам за іншими летіти / від самоти і від чужого світу», і образ

розколотого навпіл сучасника є ключовим для сьогоднішніх пошуків письменників.

Поезія «Штурмане, піднімем якорі...» [5, с. 59] звеличує життєві переконання штурмана М. Юшка; заява «Батьки чекали...» [5, с. 168] – своєрідна сповідь перед батьками та другом дитинства О. Чижиковим.

Вірш «Удосвіта дощ ущух...» [5, с. 144] оспівує останні хвилини розмови з побратимом М. Лазаруком, їх дружбу «на трьох» з М. Вінграновським, який перед смертю покликав Леоніда Талалая до себе. Сьогодні, згадуються слова поета про Миколу Вінграновського: «Серед мого покоління його одразу ж визнали Метром, поетом з великої літери. Такого органічного, такого пристрасного поета милістю Божою, на моє глибоке переконання, в наш час після Т. Шевченка не було» [спогади із власного архіву автора]. Ці зауваження ставлять на перше вагоме місце постать шістдесятника, який вплинув на творчість багатьох талановитих людей. Це слова щирого учня, друга й однодумця. «Листопадові діти» (бо обидва народилися на початку листопада, але в різні роки), обидва були завжди «чистими ліриками», далекими від політики. За спогадами Леоніда Талалая, їх єднали «общие подходы к творчеству, родственные взгляды на мир,... мы оба сблизились лет 25 назад, по сути, сразу после моего переезда в Киев. Микола очень любил речку, воду, рыбалку, как и я. Вместе ни ради улова, а ради общения с природой и общения поэтического ездили на рыбалку аж на Дон. Но чаще сидели с удочками на старенькой даче, на острове Водников возле Киева» [2, с. 3].

Лірика «Гонитва» [5, с. 203-204], присвячена В. Герасим'юку, розкриває циклічність часів, які продовжують знівечувати справжній талант, а слова: «Триває гонитва... / Хоч інші часи, / загонці ті самі, – / і котяться пси, / і нас не врятують осінні ліси / від світу-ловця / у повстанському схроні. / Ліси оголились / і – як на долоні...» наврочили останні хвилини Леоніду Талалаю (сам утомлений, поет, відмежовуючись від бруду дійсності, останнім часом знаходив душевний відпочинок і насагу за Києвом на Жуковому острові серед лісової тиші, як свідчать рядки автобіографії (взятої із сімейного архіву), «головна умова працездатності – бути незалежним, жити на березі річки, купатися в ній за будь-якої погоди і ловити рибу»; там же, у льосі, його і знайшли померлим). В. Герасим'юка нащадки, можливо, назвуть вісімдесятником, бо через незвичайні зображувальні ракурси автор розкриває сучасну прірву між поколінням батьків та дітей, демонструє кризу духовності, втрату оберегів українського роду, кризу свідомості сучасної людини, підміну одних понять іншими. Л. Талалай, використовуючи ремінісценції та алюзії про подвиги Сковороди, дисидентів-шістдесятників, письменників діаспори, застерігає Василя не загинути передчасно.

Вірш «Адріатика» [5, с. 245-246] декларує вічну тему митця та слова, він написаний на честь талановитого хорватського поета, перекладача хорватською мовою творів багатьох українських письменників, Джуро Відмаровича.

Поезія-присвята «Притишено плине осінній Дінець...» [5, с. 200-201] співставляє долю автора з ностальгічними настроями Миколи Руденка, який, як і письменник, вимушений був полишити рідні землі й емігрувати до Америки.

Земляк з Луганщини, дійсний член Української Вільної Академії Наук (Нью-Йорк), почесний член Французької та Японської секцій ПЕН-клубу, лауреат літературної премії імені В. Винниченка, лауреат Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка, нагороджений орденом Держави (Герой України). Автор порівнює його із туманом, «що напився води, як біди, / підводиться знову блукати по світу / і голову сиву не знає куди, / до кого йому прихилити». У критичній статті «І ніде не кінчається серце» Л. Талалай про нього свого часу сказав: «Про поета і про його творчий доробок написано чимало, та все ж справжній і глибокий аналіз його творів ще чекає на свого дослідника. Що ж до читачів, то вони давно знають і люблять твори М. Руденка, зокрема і його поезію. Б. Пастернак писав, що справжня книжка лірики – це «кубический кусок дымящейся совести», таким саме кубічним шматком і повертається до нас Микола Данилович.

Підсумовуючи своє життя, поет уперше намагався відкрито ідентифікувати себе з величними постатями попередників – Олександром Олесем, Володимиром Сосюрою, друзями-шістдесятниками, увівши до заявленого переліку ключових образів образ поета-музиканта-скрипаля. Мініатюри «Старий скрипаль» [5, с. 17], «Скрипка і скрипаль» [5, с. 96] глибше розгортають вічну полеміку, заявлену в згаданих вище творах, про роль митця і мистецтва. Не кожен письменник сьогодення може вдало розкошувати такою метафорою: «Ми з тобою нерозлучна пара – / Порожнеча чорного футляра / Дивиться на нас, як дві труни» [5, с. 17]. Влучно в передмові до заявленої збірки Василь Герасим'юк зазначив: «Успішний» колега Талалай завважив якість, що таку (як у Талалай) лінію життя нині може дозволити собі тільки «багата Людина». У нашому випадку – багатий письменник. У становищі нашої мови і нашої книжки нині багатих продуцентів навіть попсового читива немає» [5, с. 9].

Поезія «Кохана моя кохана...» [5, с. 206-207] – посвята першій дружині, Раїсі Петрівні Талалай, яка була й залишилася не тільки коханою та люблячою дружиною й матір'ю, але й першим слухачем, критиком, упорядником та бібліографом доробку автора. Вона для поета стала уособленням «ранкової зорі», що пройшла крізь вічність «вирію» на обрій, який зливається з небом і лісом, підтримуючи вічне життя. Це єдина берегиня його вогнища, бо лише між ними не було ніяких таємниць.

Авторська рецепція останнього любовного почуття, заявлена в циклі «У трепеті і вогні» [5, с. 26-33], присвяченому Тетяні Винник (другій дружині, яка подарувала літньому поету справжню радість батьківства), виголошує гімн пристрасті, що породжує гріх, примушує ревнувати, розчаровуватись, плакати і страждати, умирати від кохання як Шекспірівські веронці, творити: «Допоки ми, як чаклуни, / Допоки ми у позачасі, / В одному сні, в одному вальсі, / В одному вихорі весни...» [5, с. 28]. На жаль, молода дружина так і не змогла жити з маленьким сином у лісі на острові поряд з чоловіком, тому й помер лірик на самоті: «Іди. У мене все прострочено. / Не оглядайся, я не хочу, / щоб ти побачила мій страх, / щоб ти відбилася в сльозах, / що ледве стримую... Іди.» [5, с. 30-31].

Як бачимо, простеження контактів між текстами культури з одного боку та автобіографічною основою в текстах Л. Талалая – з другого, аналіз суперечностей у дискусійних питаннях теорії інтертекстуальності з приводу визначення її складових – усе це зумовило поєднання теоретичного й біографічного аспектів нашого дослідження. Такий підхід до аналізу лірики «традиційного» письменника «нетрадиційним методом дослідження» виявився досить результативним. Окрім того, важливим є те, що розуміння інтертексту, за словами Н. Кузьміної, «спирається на принципи відносності та антропоцентризму: усі процеси в інтертексті співвідносяться й визначаються фігурою людини-творця, і саме її становище в інтертексті змінюється в кожний момент часу і – у свою чергу – впливає на характер процесів» [3, с. 12].

Авторський міф-реальність у ліриці Л. Талалая може бути проінтерпретований у межах постмодерністської парадигми: намагаючись висунути фундаментальні основи буття – «цінувати кожну прожиту мить» у «подробностях життя», – письменник стверджує ідею колообігу та циклічності, призначення людини на Землі. Конструювання ліричного суб'єкта через «конкуруючі ідеології» створює своєрідну концепцію «чистої естетики» сучасника, який намагається відшукати своє «Я» серед здичавілих фальшивих цінностей.

З'ясовані у творчості письменника останнього десятиліття елементи інтенціонального аспекту інтертекстуального синтезу як антропологічної проблематики сучасного літературознавства свідчать про завершення в літературному процесі певного етапу й початок переходу літератури на якісно новий рівень. І наші думки не претендують на вичерпаність заявленого ракурсу, а лише окреслюють нові продуктивні напрямки дослідження поезики інтертексту у творчості письменників ХХ-ХХІ століть, які працювали або працюють у схожій манері письма.

Список використаної літератури

1. Башляр Г. Фрагменти Поетики Вогню / Гюстав Башляр / Пер. з фр. Р. В. Мардера; Худож.-оформлювач О.С. Юхтман. – Харків: Фоліо, 2004. – 143с.
2. Бондаренко С. «Я вас люблю, как соль свою – Сиваш...» / С. Бондаренко // Кивские ведомости. – 2005. – 26 мая.
3. Кузьмина Н. Интертекст и его роль в процессах функционирования поэтического языка / Н. Кузьмина. – Екатеринбург-Омск, 1999. – 78 с.
4. Негодяева С.А. Лірика Леоніда Талалая. Інтертекстуальні параметри: дис. ... канд філолог. наук : 10.01.01 / Світлана Анатоліївна Негодяєва. – Луганськ, 2008. – 187 с.
5. Талалай Л. Безпритульна течія: вибрані поезії / Леонід Талалай. – Чернівці : Букрек, 2011. – 312 с. – (Серія «Третє тисячоліття: українська поезія»).
6. Талалай Л. Вибране / Передмова Базилевського В.О. / Леонід Талалай. – К.: Дніпро, 2004. – 448 с.

Summary

S. Niegodiaeva. Intentional aspect of mythropoetry by Leonid Talalay

The article is dedicated to an intentional aspect of mythopoetry by Leonid Talalay that is presents in the poet's last album "Castaway stream: chosen poetry" ("*Nieprikyannoje techeniye: izbranniye poezii*"). The author also considers way of narration and motivation together with the problems, which presently arise for Ukrainian culture because of actualization of the issues regarding renewing of literature theory. All of these notions we study through the lens of author's and reader's receptions.

The declared aspect of research in our opinion might deepen the literary author's sylveta , it might disclose the sources of generation of the new belletristic word pictures by means of enrichment with them of associative range. The last notion is the main component of poet's style, which represents the author's concept of the world and a human.

Key words: mythopoetry, intentional aspect, anthropology, intertext.